

ПЕРСОНАЛІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 р.

УДК 929(092)93/94.3-05

О.С. Голяченко
(с-ще Володарськ-Волинський,
Житомирська обл.)

М.І. КУТУЗОВ І ГОРОШКИ: МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З ВОЛИНСЬКОЇ БІОГРАФІЇ ПОЛКОВОДЦЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Стаття присвячена волинським сторінкам життя російського полководця, переможця наполеонівської «армади дванадцяти язиків» у 1812–1813 рр., фельдмаршала М.І. Голенищева-Кутузова (1745–1813). Детально описується загальний стан маєтку полководця у с. Горошки Волинської губернії з 1792 р., його перший приїзд сюди у 1802–1803 рр., діяльність по налагоджуванню в помісті селітроваріння, зброярства, вирощування льону тощо.

Ключові слова: М.І. Кутузов, с. Горошки, Волинь, помістя, торгівля, селітроваріння, Вітчизняна війна 1812 р.

Статья посвящена волыньским страницам жизни выдающегося русского полководца, победителя «армады дванадцяти языцей» в 1812–1813 гг., фельдмаршала М.И. Голенищева-Кутузова (1745–1813). Подробно характеризуется общее состояние имения полководца в с. Горошки Волынской губернии, описывается его первый приезд сюда в 1802–1803 гг., деятельность по заведению в поместье селитроварения, оружейного дела, выращивания льна и т.д.

Ключевые слова: М.И. Кутузов, с. Горошки, Волинь, имение, торговля, селитроварение, Отечественная война 1812 г.

The article is devoted Volyn period of life the outstanding Russian commander, winner of «a motley array yazytsey armada» in 1812–1813, Field Marshal M.I. Golenishchev-Kutuzov (1745–1813). Details the general condition of the estate of the commander in Goroshky of Volyn province, describes his first visit here in 1802–1803. Activities in the institution in estate selitrovareniya, of arms manufacture, the cultivation of flax, etc.

Keywords: M.I. Kutuzov, Goroshky, Volyn, estate, trade, selitrovarenie, Patriotic War of 1812.

Відомо, що у Кутузова з 1792 р. на Волині був маєток. Катерина II пожалувала його видатному полководцю з нагоди першої річниці підписання Яського мирного договору. Маєток Горошки «с 2000 душ мужского пола из

бывших польських земель» було пожалувано Кутузову у вічне і потомственне користування. На той час (1792–1794 рр.) Кутузов займав посаду надзвичайного і повноважного посла Росії в Османській імперії.

Відвідавши одного разу імператрицю, Михайло Кутузов побачив на столі шкатулку, яка виблискувала і переливалася різнобарвними топазами. Дізнавшись, що це був подарунок кріпосних селян із Горошок, він став просити в знак нагороди за успіхи в Турецькій кампанії «пісно-породної земельки в Горошках». Після цього ці землі стали власністю М.І. Кутузова. Імператриця завжди була прихильною до Михайла Іларіоновича — щоденно запрошувала його у своє товариство. До речі, Кутузов провів із Катериною II і останній вечір перед її смертю.

У часи, коли маєток став власністю Кутузова, а це кінець XVIII — початок XIX ст., містечко Горошки після другого поділу Польщі (з 1793 р.) потрапило під політичний і соціальний вплив Російської імперії. За новим адміністративно-територіальним поділом населений пункт входив до складу Житомирського повіту Волинської губернії. Саме у той час Горошківський маєток, який включав у себе значну територію сучасного Володарсько-Волинського району, належав житомирському земському судді І. Дубравському. За його участь у конфедерації маєток у нього був конфіскований.

29 серпня 1802 р. М. Кутузов подав у відставку з посади військового губернатора Санкт-Петербурга. Безпосереднім приводом «неудобности» стало загострення кримінальної ситуації в російській столиці. Кутузов був змушений просити відставки. Незабаром сім'я Кутузова, яка складалась із семи чоловік, опинилась у тяжкому матеріальному становищі. Отож, у глави сім'ї залишився один вихід — поїхати у свій Волинський маєток Горошки і займатися там господарством, у веденні якого в Кутузова не було ані досвіду, ані знань.

Вперше в Горошки Кутузов приїхав весною 1803 р. Він надіявся, що його господарська діяльність триватиме недовго, але перебував він там майже три роки. Маєток стояв на чудовому мальовничому місці, на високому правому березі р. Ірші, неподалік від церкви. Колись тут було Горошківське городище.

Перший лист із Горошок був такого змісту: «29 марта 1803 г. Здесь такая скука, что я не удивляюсь, что многие идут в монахи. Все равно жить, что в монастыре, что здесь, в Горошках...». Такі почуття породжував колись дикий поліський закуток. Тут Кутузов жив невесело й самотньо. Єдиною розвагою для нього було полювання із собаками на зайців, лисиць, вовків. П.А. Жилін про цей період життя Кутузова пише: «В то время как в Петербурге разрабатывались планы ведения войны с Францией, а в Вене проходила конференция по выработке действий австрийских и русских войск, Кутузов, остранный от дел, жил в глухой волынской деревне Горошки на Украине».

У Горошках Кутузов побудував завод по виробництву селітри, продавав льон, облаштував маєток, а також зміцнював фортецю, відновивши в Рудні-Горошківській гамарню для виготовлення з місцевої руди гармат та ядер. Заклопотаний влаштуванням пивоварень і винокурень, він не випускав із виду й інші промисли — намагався налагодити торгівлю хлібом, льоном, пенькою і

поташем. Він організовує продаж щоглового лісу, займається дослідями по розведенню незвичайних для Волині олійних культур: сезаму і кунжуту.

Останній лист Кутузова з Горошок датується 11 серпня 1804 р. «11-го августа, Горошки... Сделалось у меня маленькое несчастье: Райгородок, который, как ты помнишь, третьего года горел и только что нынешнею весною выстроился, сгорел опять на прошлой неделе. Выгорело, сгорело 45 жидовских корчм и до ста лавок. Жид топил сало и выкинуло из трубы. Это великая расстройка во всей экономии. Вместо того, чтобы его увеличить, как я думал, должно заботиться только, чтобы обстроить погорелых и оставить многие строения, нужные для всей экономии. Ветер был такой сильный, что не успели бедные вытащить ничего. Многие без рубашек остались...».

4 липня 1805 р. імператор призначає Кутузова командуючим Подільською армією, яка направлялась у Моравію на допомогу австрійській, що йшла проти французів. Отож, господарник Кутузов із задоволенням покидає Горошки і відбуває у Санкт-Петербург одержати військові інструкції Олександра І. Призначення в діючу армію було для Михайла Іларіоновича виходом з тяжкого матеріального і морального становища.

Останній візит великого полководця в Горошки трапився у травні 1812 р., після підписання мирної угоди з Туреччиною. У цей час Михайло Кутузов в оточенні дочки Катерини та її дітей відбув на відпочинок у волинський маєток. Саме в Горошках його і застала звістка про початок нової війни з Наполеоном, яка розпочалася 12 червня 1812 р.

У 1912 р. Росія урочисто відсвяткувала сторіччя перемоги над Наполеоном. Горошки було перейменовано в Кутузове. В центрі парку, недалеко від палацу, на підвищенні було відведено місце для встановлення пам'ятника великому полководцеві, але цьому перешкодили революція та громадянська війна. Лише через 47 років, 23 серпня 1959 р. відбулося відкриття пам'ятника Кутузову в селищі Володарськ-Волинський. Бюст М.І. Кутузову було виготовлено у майстерні військових художників імені Грекова. Автор його — ленінградський скульптор Г. Постніков. Бронзове погруддя встановлено на двометровому гранітному постаменті, виготовленому місцевими каменотесами. На червоному граніті викарбувані слова «М.И. Кутузову от трудящихся района. 1959 г.».

В ніч з 3 на 4 серпня 2004 р. вандали знищили пам'ятник генерал-фельдмаршалу російських військ Михайлу Кутузову. Вони розстрожили гранітний постамент і вкрали бронзове погруддя. Слідчі Володарсько-Волинського районного відділу внутрішніх справ встановили, що «здобич» злочинці тягнули через увесь парк і вивезли на підводі. За тодішньою версією правоохоронців — вчинили це крадії металобрухту. Не відкидається також версія, що за цим злочином стоять інші замовники, можливо, і політичні. Досі пам'ятник так і не знайшли.

17 вересня 2005 р., у день народження полководця, на тому ж місці, де раніше стояв «бронзовий Кутузов», встановлено нове кам'яне погруддя. Воно виготовлене з сірого граніту і поставлене на постаменті з чорного лабрадориту.

Із назвою Кутузове теперішній Володарськ-Волинський проіснував 9 років, з 1912 по 1921 рр. Назву «Володарськ» районний центр отримав у 1921 р. на

честь більшовицького діяча В. Володарського (Гольдштейна Мойсея Марковича), який ніколи в цьому населеному пункті не бував. Родився В. Володарський у містечку Остропіль, теперішньої Хмельницької області. Свого часу в Горошках, а пізніше в Кутузовому, проживав дядько В. Володарського — Гольдштейн. Це була заможна і ділова людина. Він мав власну лавку, часто обирався до місцевої управи, де брав активну участь у вирішенні питань життя містечка. Коли ж управою обговорювалось питання перейменування містечка Кутузове, думка Гольдштейна допомогла вибрати майбутню назву райцентру і району. Таким чином, управа досить швидко вирішила питання з перейменуванням Кутузове на Володарськ. Коли ж поштові відправлення почали попадати від нас у Володарськ Київської, Луганської, Донецької областей, де населені пункти теж носять назву Володарський, а звідти — до нашого Володарська, тоді і було додане слово «Волинський», бо ж територія знаходиться у Волинському історично-географічному краї.

Жителі району неодноразово порушували питання перед місцевою владою про повернення нашому селищу назву «Кутузове», а району — «Кутузівський». Наприкінці 60-их рр. ХХ ст. у місцевій пресі вийшло ряд публікацій щодо повернення Володарськ-Волинському колишньої назви «Кутузове». Зокрема, про це йшлося у статті М.О. Нечипоренка «Вшанувати пам'ять полководця». Зважаючи на думку громадськості Житомирський обласний виконавчий комітет запропонував зібрати актив району і винести відповідне рішення, з яким обласна рада звернеться до Президії Верховної Ради УРСР. Але цього не сталося. Тодішній голова райвиконкому Я.О. Корнійчук виступив проти скликання районного активу з тих міркувань, що «...за перейменування виступають усі, а як щось не вийде, то відповідати доведеться одному».

З прізвиськом російського полководця в Горошківському краї існували такі назви:

Кутузівська волость — адміністративно-територіальна одиниця у складі Житомирського повіту з 1912 по 07.03.1923 рр. Не існує. Натомість утворений Кутузівський район.

Кутузівський район — адміністративно-територіальна одиниця. Не існує. Назва Володарсько-Волинського району з 07.03.1923 по 27.06.1925 рр. Утворений у зв'язку зі скасуванням волосного поділу в УСРР. Натомість утворився Володарський район.

Кутузівська сільська рада — адміністративно-територіальна одиниця на території Володарсько-Волинського району. Не існує. Утворена 1923 р. у складі населених пунктів містечка Кутузове, сіл Кутузове, Рудня-Горошківська Кутузівської волості Житомирського повіту. 08.01.1926 р. адміністративний центр перенесено до села Кутузове у зв'язку з утворенням Володарської селищної ради. Ліквідована 20.10.1938 р., населені пункти включені до смуги смт Володарськ-Волинський.

Кутузове — містечко з 1912 по 1921 рр. Названо на честь російського полководця М.І. Кутузова та до 100-річчя перемоги російського війська над наполеонівськими полчищами.

Кутузове — село Горошківської волості. Належало Кутузівській сільській раді (1923 р.), Володарськ-Волинській селищній раді (20.10.1938; 05.03.1959), Малогорошківській сільській раді (30.09.1958). Включене в смугу смт Володарськ-Волинський 28.04.1960 р.

Кутузівське змішане вище початкове училище — навчальний заклад, який був відкритий у містечку Кутузове у 1914 р. у ньому навчалися 29 дітей заможних громадян. Тут розпочав свою педагогічну діяльність О.П. Довженко.

Перлиною нашого краю є **парк імені Кутузова**. Це — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, об'єкт природно-заповідного фонду місцевого значення. Розміщений у селищі Володарськ-Волинський, на правому березі р. Ірші. Площа 5,00 га. Збереглися дуби, липи, в'язи, тополі. У XIX ст. у центрі парку знаходився палац, який належав М.І. Кутузову. Під час Першої світової війни в палаці розміщувався військовий госпіталь.

Про перебування Кутузова в Горошках є експозиція у Володарсько-Волинському музеї історії району. Тут зберігається репродукція портретів Михайла Кутузова — дарунок місцевих художників та зібрана цікава інформація про перебування генерал-фельдмаршала на Волині: копії листів із Горошок, які датуються 1803–1804 рр., фотокопії записок, прохань, дозволів. Зокрема, прохання Кутузова від 14 травня 1803 р. у духовну консисторію про дозвіл на будівництво у селі Сколобові церкви взамін тієї, що згоріла в 1796 р. «...через пожарной случай церкви Божей, и с того времени имеют в отправлении христианских достоинств невозможность...» та дозвіл від 19 травня 1803 р. поміщику Овруцького повіту, села Сколобова, генералу від інфантерії і різних орденів кавалера М. Голєніщева-Кутузова на будівництво нової церкви. Цікавою є фотокопія записки від 18 серпня 1814 р. Державного земського банку у Волинський Головний суд у другий департамент про борги М.І. Кутузова станом на лютий 1812 р. і перенесення їх на дочок Кутузова.

Слід зазначити, що в нашому краї є населений пункт, названий на честь однієї з дочок Кутузова. Це село Дашинка. Воно розташоване в центральній частині району, на відстані 6 кілометрів від районного центру Володарськ-Волинський. Інші назви: Дашенька, Дашенка. Село є центром сільської ради (з 1923 р). До 1923 р. у складі Горошківської волості. Засноване на початку 30-х рр. XIX ст. як слобода, поміщицею Дарією Опочиніною, уродженою Кутузовою. Входила до складу Горошківського маєтку спадкоємців М.І. Кутузова. Після його розподілу, як окремих фільварок з прилеглими до нього селами Тиринцями, Тиринецькою Руднею і хутором Мінники перейшла у власність відставного полковника Федора Неумана. У 1855 р. продана поміщику Ізидору Стройновському. Після його смерті у 1861 р. Дашинський фільварок став власністю спадкоємців Стройновського: Антона та Якова Стройновських, Анни Шолле, Марії Замаховської, Юлії Пржигодської. У 1899 р. у Дашинці налічувалося 446 жителів і 76 дворів; у 1911 р. — 497 і, 111, відповідно; 1926 р. — 706 та 147; 1941 р. — 731 жителів і 191 двір. Станом на 1 липня 2012 р., у Дашинській сільській раді, до якої входять села Дашинка, Курганці, Писарівка, Теренці проживає 693 чол., а в селі Дашинка — 336 чол.

Як вважають дослідники, на старому кладовищі у селищі Володарськ-Волинський знаходиться поховання нащадків Кутузова — родини Трубецьких. На пам'ятниках збережені такі написи: «Трубецкой Василий Александрович 1 января 1829 — 11 июля 1885», «Трубецкая Александра Александровна 21 апреля 1824 — 11 апреля 1895», «Трубецкая Надежда Григорьевна 5 марта 1845 — 17 сентября 1909». У спогадах учасника громадянської війни С.В. Турчака, який брав участь у звільненні району від петлюрівців у 1919 р., знаходимо інформацію про те, що штаб полку знаходився біля пам'ятника, на якому він читав напис «Княжна Трубецкая. Родилась в 1821 г.» Нині пам'ятника з таким написом на кладовищі не знайдено. Можливо, він міг бути зруйнованим, бо при радянській владі князів не жалували.

Дослідження історії Горошківського краю, з яким пов'язано життя та діяльність видатного російського полководця Михайла Іларіоновича Кутузова, тривають. Так, восени 2012 р. у нашому краї працювала Східно-Волинська археологічна експедиція Інституту археології НАН України (начальник — С.В. Павленко). Відділом давньоруської та середньовічної археології цієї експедиції в рамках археологічної частини Зводу пам'яток історії та культури Житомирської області науковці проводили археологічні розвідки, зокрема, в Кутузовському парку (старовинному Горошківському замчищі) у селищі Володарськ-Волинському.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. *Раковский Л.И.* Кутузов. — Ленинград: Художественная литература, 1976. — 672 с.
2. *Жилин П.А.* Фельдмаршал Михаил Илларионович Кутузов. — Москва: Военное издательство. 1987. — 368 с.
3. *Резанов Н.И.* М.И. Кутузов. Письма и записки. — Москва: Военное издательство. 1989. — 592 с.
4. *Балязин В.* Верный друг Михаила Г. — К. — Октябрь. 1987. — № 8, 9.
5. *Брагин М.* Кутузов. — Москва: Молодая гвардия. 1970. — 224 с.
6. Горошківщина крізь призму століть. Тези наукової краєзнавчої конференції, присвяченої 450-річчю Володарськ-Волинського. Відповідальний редактор М.Ю. Костриця 1995. — 179 с.
7. Горошківщина — перлина українського Полісся. Упорядник О.С. Голяченко — Житомир: Волинь, 2005. — 128 с.
8. *Кізуб К.* Пам'ятник Кутузову у Володарськ-Волинську // Радянська Житомирщина, 1959. — 25 серп.
9. *Баран О.М.* М.І. Кутузов у Горошках // Прапор. — 1967. — 1 квіт.
10. *Грабовський В.Б.* Великому полководцю — від вдячних нащадків // Колгоспна праця. — 1959. — № 101.
11. *Баран О.М.* І пам'ятатиме Росія // Прапор. — 1982. — 7 верес.
12. Міліція шукає вкрадене бронзове погруддя Кутузова // Прапор. — 2004. — 5 серп.
13. *Островська Л.Я.* Повержений Кутузов // Житичі, 2004. — № 17.
14. *Голяченко О.С.* Кутузов і Горошки // Прапор. — 2012. — 29 берез.
15. *Голяченко О.С.* Кутузов в Горошківському краї // Житомирщина. — 2012. — 24 квіт.

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2012.